

A sajtótörténeti különszám elé

A *Magyar Könyvszemle* a 2014. évi 4. és 2015. évi 1. számai után ismét sajtótörténeti különszámokkal jelentkezik. Az itt közreadott anyag a *Sajtó és nyilvánosság a hosszú 19. században* című tudományos konferencia előadásain alapul, amely az MTA Művelődéstörténeti Osztályközi Állandó Bizottságának Sajtótörténeti Munkabizottsága, valamint az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport ELKH 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelye – jelenlegi nevén OSZK Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport – közös szervezésében, a nemzeti könyvtárban zajlott le 2022. június 3-án. Az esemény már a második eleme volt a kutatócsoport által 2019-ben, hagyományteremtő céllal megkezdett emlékkonferencia-sorozatnak a műhely egy esztendővel korábban elhunyt vezetője, Lipták Dorottya tiszteletére. A tudományos seregszemlén, ahol doktori tanulmányokat folytató és már tapasztalt kutatók egyaránt részt vettek, nyolc szekcióban összesen huszonegy előadás hangzott el (egy könyvbemutató kerekasztal-beszélgetés mellett).

A konferencia, illetve az összegyűjtött tanulmányok megjelenése egyfajta pillanatképet ad a hazai sajtótörténeti kutatásokról, illetve lehetőséget nyújt a jelen összevetésére a szűk egy évtizeddel korábbi viszonyokkal. A 2014–2015-ös sajtótörténeti különszámok szerkesztői előszavában Szajbély Mihály, az MTA Sajtótörténeti Munkabizottságának akkori elnöke indokoltan állapította meg, hogy a testület által készített összeállítás szövegei módszertani és elméleti szempontból egyaránt tarka anyagot alkotnak, hűen tükrözve a „tárgykör kutatásának aktuális hazai helyzetét”, valamint „a diszciplína körüli, újabb keletű és korántsem csak magyar nyelvterületre korlátozódó bizonytalanságokat”. Hazai sajtóosságként azonosította viszont a sajtótörténeti kutatások intézményi hátterének szinte teljes hiányát. Akkoriban az országban egyedülként az OSZK kis létszámú, mindössze háromfős kutatócsoportja folytatott szervezett formában, elsődleges forrásfeltáráson alapuló sajtótörténeti kutatómunkát a 19. század vonatkozásában. Az egyetemeken kommunikáció szakos tanszékei általában szintén alacsony létszámú munkatársi gárdával dolgoztak, és legfeljebb egy oktató foglalkozott hangsúlyosan médiatörténeti témákkal. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjában működött, továbbá a 2012-ben létrejött Médiatudományi Kutatócsoport, amelynek azonban

teljes egészében külső támogatásra kellett támaszkodnia, így nem rendelkezett szilárd, hosszú távú tervezést lehetővé tévő intézményi keretekkel.¹

2023-ra ez a helyzet inkább hátrányára változott, elsősorban annak következtében, hogy az MTA BTK kereteiben dolgozó kutatócsoport még 2019-ben megszűnt. A diszciplína legfőbb intézményi bázisának jelenleg is az OSZK kutatócsoportja számít, amelynek taglétszáma változatlanul három főből áll. Összességében tehát ugyanaz mondható el, mint ami 2014-ben: a sajtótörténeti kutatómunka „mára leginkább személyes érdeklődés függvényévé vált”.²

Az intézményi háttér bizonytalanságai ellenére ugyanakkor – ahogyan jelen összeállításunk is igazolja – számos szakember foglalkozik a hosszú 19. század sajtótörténetének különböző vonatkozásaival. Ez nem is meglepő, hiszen napjainkban egyre nagyobb szerepet kap a média befolyása a társadalmak életében, ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy számos tudományterület kutatói kezdtek el foglalkozni a nyilvánosság és a kommunikáció problémakörével, megnövelve az interdiszciplináris megközelítés jelentőségét.³

A *Magyar Könyvszemle* jelen száma tizenhét tanulmányt közöl, amelyek tematikai megoszlása jól tükrözi az aktuális kutatói érdeklődés súlypontjait. Három szerző választotta vizsgálatá tárgyául az egyes személyiségek sajtótörténeti hatásának elemzését. Czinege Szilvia azt mutatja be, hogy a konzervatív arisztokraták egyik vezéregyénisége, Apponyi György gróf lapalapítóként milyen szerepet játszott a *Die Debatte* és a *Der Katholik* című orgánumok működésében az 1860-as, 1870-es években. Mátay Mónika a reformkori pesti nyilvánosság egyik kiemelkedően sikeres szereplőjének, Nagy Ignácnak a pályáját – és részben emlékezetét – mutatja be, amellet érvelve, hogy a sokféle műfajban alkotó író és újságíró a kor egyik celebjének számított. Pető Bálint Cherrier János (1839–1886) életútját rekonstruálja, aki kivételes szívósságról tett tanúbizonyságot nyomdászként és lapkiadóként: egyaránt az ő nevéhez fűződik az első helyi nyomda felállítása Léván, Gyöngyösön és Szentesen.

Három tanulmány a vizualitás kérdéskörét helyezi előtérbe: Mészáros Zsolt párizsi levéltári kutatások alapján tárja fel, hogy az 1840-es évek magyar nyelvű divatlapjai miként használták fel – és vették át – a népszerű francia periodikák illusztrációs anyagát, és összehasonlító elemzés keretében mutat rá a tematikai és grafikai hasonlóságokra, illetve különbségekre. Tamás Ágnes azokat a karikatúrákat elemzi, amelyek a magyar élclapokban különböző szépművészeti alkotások átalakításával, aktualizálásával, az időszerű politikai eseményekre való utalásokkal ellátva jelentek meg 1890–1910 között. Bóka Melinda a Kotányi cég rajzos paprikahirdetéseit teszi vizsgálat tárgyává, amelyek a *Borsszem Jankó* című élclapban jelentek meg az első világháború időszakában, egyszerre szolgálva a cég

¹ SZAJBÉLY Mihály, *Bevezető = Magyar Könyvszemle*, 130(2014), 4, 413–414.

² *Uo.*, 414.

³ LIPTÁK Dorottya, *Írjunk médiatörténetet, de hogyan? Historiográfiai megközelítés = Magyar Könyvszemle*, 130(2014), 4, 431.

üzleti érdekeit, valamint a magyar társadalom háborús önmozgósítására vonatkozó propagandacélokat.

A 19. század egyik legnépszerűbb képes, családi lapját, a *Vasárnapi Ujságot* két szerző is nagyító alá veszi. Rózsafalvi Zsuzsanna a hetilap tudománynépszerűsítő és ismeretterjesztő írásaira összpontosít, feltárva a korszak néhány fontos tudósának lapbéli jelenlétét, ezen keresztül pedig a tudománynépszerűsítés módszertanát. Fabó Edit Mátyás király alakjának reprezentációját mutatja be, és azt elemzi, hogy a reneszánsz uralkodó imázsa hogyan illeszkedett a dualista időszak műltfelfogásába.

Népszerű megközelítési módnak számít a tartalomelemzés, a konkrét történelmi események sajtóbeli megjelenésének vizsgálata, illetve az egyes lapok politikai irányvonalának rekonstruálása. Döbör András tanulmányában azt mutatja meg, hogy az 1830–1831-es lengyel felkelés történéseiről milyen forrásokból szerzett értesüléseket, illetve milyen információkat közölhetett a cenzúra által erősen ellenőrzött kortárs magyar sajtó. Hasonlóan drámai történelmi korszakot vizsgál Krizsán Bálint, aki az 1849–1850-ben Vida Károly szerkesztő-tulajdonos által kiadott, óvatosan kormánykritikus hangvételű *Figyelmező*, illetve a magyar konzervatív mozgalom között fennálló viszonyt teszi mérlegre. Bordás Bertalan összehasonlító vizsgálatában a brit és a magyar sajtó reakcióit veti össze az 1875–1878-as nagy keleti válság eseményeire, és azt vizsgálja, hogy a brit publicisták állásfoglalásai mennyiben befolyásolhatták a hazai politikai sajtó cikkeit, amivel a korszak külpolitikai döntéshozatali mechanizmusainak jobb megértéséhez is hozzá kíván járulni. Turbucz Péter a jeles történész, Marczali Henrik első világháború idején írt munkáit vizsgálja meg, amellet érvelve, hogy a tudós tehetségét a háborús propaganda szolgálatába állította, ami a korszakban született publicisztikáiban, szaktanulmányaiban és úgynevezett hadi beszédeiben egyaránt tetten érhető. Molnár Dávid tanulmánya békésebb témát tárgyal, amennyiben egy kultúrharcot vesz górcső alá: az *Egri Munkás* című, 1910–1911 között fennálló szociáldemokrata lap antiklerikális cikkeinek segítségével, a helyi közélet kontextusába ágyazva vizsgálja meg, hogy a baloldali munkásmozgalom hogyan igyekezett eszméit terjeszteni a magyar katolicizmus egyik legfontosabb központjában. Ujvári Hedvig multidiszciplináris eszközökkel tárja fel, hogy Gustav Mahler budapesti működéséről, az Operaház igazgatójaként végzett szervezői és művészi munkájáról milyen véleményt fogalmazott meg a korszak legfontosabb fővárosi német nyelvű lapja, a *Pester Lloyd*.

A sajtó és a közönség viszonyát két tanulmány vizsgálja: Dede Franciska azt tárja fel, hogy a dualizmus korának népszerű irodalmi folyóiratai, *A Hét* és az *Uj Idők* milyen „interaktív” módszerekkel kísérelt meg rendszeres kapcsolatot fenntartani olvasóival, hogyan motiválta őket alkotásra, a lap tartalmához való tevékeny hozzájárulásra. Fleisz János azt elemzi, hogy az erdélyi, partiumi és bánági sajtó helyzete hogyan alakult a 19. század utolsó évtizedében, a helyi lapok miként alkalmazkodtak a lehetőségekhez, illetve közönségük elvárásaihoz. Klestenitz Tibor pedig azt mutatja meg, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi

Társaság megalakulásának bonyolult történetében hogyan kapott szerepet a vallásos népszerűség ügye.

A jelen összeállításban helyet kapó tanulmányokat tehát a témaválasztás és a módszertan terén egyaránt a sokszínűség jellemzi, ugyanakkor ez a sokféleség reményeink szerint megmutatja a sajtótörténetben rejlő kutatási lehetőségek gazdagságát.

Klestenitz Tibor